

POMEN RAZISKOVALNEGA DELA ZA PROFESIONALNO DELO V KNJIŽNIČARSTVU

Dr. Primož Južnič, Univerza v Ljubljani, Računalniški
center univerze in Filozofska fakulteta, Oddelek za
bibliotekarstvo

Znanstveni članek

UDK 02 : 001.891

Abstrakt

Raziskovalno delo ni omejeno le na tiste, ki se poklicno udeležujejo na področju znanosti. Raziskovalno delo, kar vsebuje dvoje: raziskovalni pristop in raziskovalne metode, je del profesionalnega dela na vseh področjih. To je posebej pomembno za bibliotekarstvo, saj je zanj dolgo veljalo, da je poklic, čigar smisel je predvsem servisna ali pomožna dejavnost. Sodobni razvoj bibliotekarstva v marsičem podira te stereotipe, a vendar ta proces ni ne enostaven ne premočrten.

Pomembno vlogo pri tem razvoju ima vse večja uveljavitev raziskovalnega dela. V besedilu so prikazani različni raziskovalni pristopi in metode, ki so pomembni za nadaljnji razvoj bibliotekarstva. Prikaz sicer izhaja iz mednarodnih izkušenj, predvsem iz bibliotekarsko razvitih dežel, vendar je prilagojen tistemu, kar bi bilo možno in zaželeno izpeljati tudi v Sloveniji.

UDC 02 : 001.891

Abstract

Research activities are not only the domain of those who work professionally in the field of science. In the frames of research work, two things are important: research approach and research methods that are part of professional work in all fields. This is

especially important in librarianship as this professional field has long been regarded in the first place as a service and complementary activity. Modern development of librarianship contradicts these stereotypes in many ways; however, this process is neither simple nor straightforward.

An important role in this development is played by the growing importance of research work. The article presents different research approaches and methods which are important for further development of librarianship. The present survey is derived from international experiences, especially from countries where librarianship is well developed but is adapted to what would and should be done in Slovenia as well.

1 Raziskovanje in knjižničarstvo

Raziskovanja kot delovanja in dogajanja ni enostavno opredeliti. Raziskovanje ima različne pomene, ki se med sabo močno razlikujejo. Ima svoj že uveljavljen, poljuden, vsakdanji pomen (tudi dojenček *raziskuje svet* okoli sebe?). Ko se določen izraz uveljavi, ga je zelo težko spreminjati. Zato moramo pri takih izrazih na začetku vedno podati opredelitev, definicijo, da vemo o čem pravzaprav govorimo.

Za okvir, v katerega bi umestili tematiko tega besedila, bi uporabili opredelitev raziskovanja s strani enega od bibliotekarskih strokovnjakov, ki pravi: Raziskovanje predstavlja sistematično metodo identifikacije problemov, zbiranje ustreznih in relevantnih podatkov o zadevah, pomembnih za področje in razvijanje takšnih rešitev, ki peljejo k uporabnim delovnim rešitvam (Budd, 1992).

Raziskovanje je torej vezano na določeno področje, ki ga mora tisti, ki raziskuje, dobro poznati in tudi znati opredeliti. Tako lahko knjižničarstvo opredelimo kot kompleksno, interdisciplinarno in precej fragmentirano raziskovalno področje. To ga v marsičem loči od drugih raziskovalnih področij, ki so lažje in enostavneje določljiva in se ne spreminjajo tako hitro. Bibliotekarstvo (če sprejmemo opredelitev oz. ločitev med knjižničarstvom kot področjem in bibliotekarstvom, kot vedo, četudi se oba pojma pogosto uporabljata tudi kot sinonima, delno tudi iz zgodovinskih vzrokov) pa je veda, ki se raziskovalno ukvarja s področjem knjižničarstva oz. daje osnove za takšno raziskovalno delo.

Pomemben ali celo bistveni element raziskovanja, kot ga poskušamo tu opredeliti, je namreč znanstvenost, ki ta tip raziskovanja loči od raziskovanja v vsakodnevnem življenju. Vendar bi znanstvenost morali ločiti od znanosti, kot področja in poklica, kar pri nas v Sloveniji in v slovenščini, verjetno ne

samo zaradi lingvističnih vzrokov, ni običajno. Zato lahko uporaba izraza znanstveno raziskovanje, kar naj bi ločilo ta dva načina spoznavanj, pripelje tudi do nesporazumov. Izraz znanstveno raziskovanje lahko pomeni tudi, da je to le raziskovanje, s katerim se ukvarja le ožja skupina raziskovalcev, ljudi, ki se poklicno ukvarjajo z znanostjo. V tem besedilu pa govorimo o raziskovanju, ki poteka znotraj posameznih znanstvenih disciplin/ved in ki rešuje probleme, ki si jih to področje postavlja. Probleme pa postavlja predvsem poklicno delovanje. Zato bomo izraz *znanstveno* uporabljali le v opredelitvi tipa oz. načina raziskovanja.

Seveda ločevanje med znanstvenim raziskovanjem in znanostjo ni tako enostavno, vendar bi presegli namen tega besedila, če bi ga poskusili bolj podrobno opisati. Del težav, ki jih imamo, da bi bolje doumeli temeljno razliko med znanostjo in raziskovanjem, izvira iz dejstva, da imata skupna izhodišča. Vendar je za namen tega besedila veliko bolj pomembno, da ločimo znanstveno raziskovanje od poljudnega razumevanja raziskovanja, ki mu lahko rečemo raziskovanje z nabiranjem izkušenj.

Znanstveno raziskovanje je namreč na prvi pogled res podobno ali celo enako izkušnjam, ki jih pridobivamo v življenju. Izkušnje na področju, ki ga v tem besedilu obravnavamo (knjižničarstvo), so predvsem izkušnje, pridobljene z delom, a vendar ne samo te, so zaznavanje in spoznavanje v vsakodnevem življenju in so rezultat neposrednega, čutnega zaznavanja realnega sveta. Pomembna razlika med družboslovnimi vedami (med katere lahko uvrščamo pretežni del področja, s katerim se ukvarja bibliotekarstvo) in drugimi vedami, je v tem, da je razlika med spoznanji, dobljenimi z izkušnjami (izkustvom) veliko težje ločiti od spoznanj, dobljenih z raziskovanjem.

Razlika med spoznanji, ki jih nabiramo z raziskovanjem, in tistimi, ki jih nabiramo z izkušnjami, našim vsakdanjim delom in delovanjem, so predvsem v sistematičnosti in v uporabi raziskovalnih metod. Znanstveno raziskovanje loči od zdravorazumske dejavnosti človeka tudi kontroliranost in preverljivost spoznavnega prizadevanja. Ta se izraža predvsem v raziskovalčevem obvladovanju raziskovalne situacije, v njegovem usmerjanju v skladu z zastavljenimi cilji. Preverljivost se izraža v natančni in dosledni uporabi raziskovalnih metod, kar omogoča preverjanje dobljenih in objavljenih rezultatov in morebitno ponovitev podobne raziskave. Vendar je najpomembnejša razlika v obstoju osnovne paradigme, s katero začnemo raziskovanje. Osnovni paradigmi bi poenostavljeno lahko rekli tudi teorija, vendar bomo rajši uporabljali v bibliotekarski stroki že uveljavljen izraz paradigma. O paradigmi kot osnovi znanstvenega raziskovanja bomo še govorili.

Raziskovanje v knjižničarstvu ima še dodatno značilnost (in tudi omejitve), ki ne velja za druga družboslovna raziskovalna področja in ne za druge poklice.

Namreč knjižničar je po opredelitvi svojega poklica in po svojih delovnih nalogah sodelavec pri raziskovalnem delu drugih strokovnjakov in znanstvenikov samih. To sodelovanje lahko poteka praktično v vseh tipih knjižnic (seveda na različnih nivojih zahtevnosti in v različnih oblikah), je pa posebno izrazito v raziskovalnih, specialnih in visokošolskih knjižnicah.

Poleg pomoči in sodelovanja s posameznimi raziskovalci bi morali imeti knjižničarji pomembno vlogo pri raziskovalnem delu kot člani raziskovalnih skupin, saj so usposobljeni za iskanje in vrednotenje že objavljenih raziskovalnih rezultatov (Smith, 1996). Pomen bibliotekarjev bi moral biti velik tudi pri t.i. sekundarnih analizah. Sekundarne analize so običajno statistične, lahko pa tudi drugačne analize, že zbranih podatkov iz različno dostopnih virov. Tu raziskovalec ne zbira podatkov sam, ampak uporablja že zbrane podatke in jih na osnovi izhodiščnih hipotez in izbrane metodologije analizira in razlaga.

Bibliotekarji bi kot informacijski strokovnjaki lahko imeli osnovno vlogo v pripravi teh podatkovnih virov in pri njihovi organizaciji, a vendar ni videti večje angažiranosti bibliotekarjev na tem področju. Podobno kot je tudi nasploh vloga bibliotekarjev pri raziskovalnem delu neizrazita in predvsem neopazna. Vprašanje je celo lahko, koliko je sodelovanje in vloga knjižničarjev pri raziskovalnem delu rezultat »idealističnega« gledanja na njegovo delo, ki nima veliko potrditve v vsakdanjem delu?

Knjižničarjem namreč v resnici ni tako enostavno enakovredno sodelovati v raziskovalnih skupinah in pri raziskovanju nasploh. Vzrokov je verjetno več, a o njih ne vemo veliko, ker je to tema, ki ni posebno pogosto obravnavana in raziskovana. Eden od bibliotekarskih strokovnjakov tako postavi zanimivo razlago, zakaj knjižničarji niso enakovredni partnerji v teh raziskovalnih skupinah (Gorman, 1999). Po njegovem mnenju knjižničarji stalno opozarjajo raziskovalce na širino in velik obseg virov in objavljenih rezultatov enakih ali podobnih raziskav. S tem povzročajo določen "občutek krivde" zaradi premajhnega poznavanja te literature. Zanimiva razlaga, ki bi jo bilo zelo verjetno težko dokazati oz. raziskati, a bi bilo toliko bolj zanimivo. Drugi avtorji pomoč bibliotekarjev znanstvenikom opredeljujejo tudi bolj skromno in menijo, da je ta pomoč izrazita takrat, ko morajo posegati na področja, ki niso osnovni predmet njihovega raziskovanja (Palmer, 1996). Verjetno so razlike v videnju vloge bibliotekarjev le odvisne od stroke, področja in nivoja znanstvenega raziskovanja.

2 Značilnost raziskovalnega dela v knjižničarstvu

2.1 Paradigma

Tu bomo govorili le o znanosti kot teoriji, kot osnovi raziskovanja, ki vodi do urejene celote povezanih spoznanj o določenem področju. Ne bomo pa govorili o znanstvenikih kot posameznikih, o ustanovah ali pa o znanstveni politiki. Besedi "teorija" se pri nas ne godi najbolje. Iz različnih, tudi zgodovinskih vzrokov, ima ta beseda pri nas praviloma pomen, ki je nasproten besedi "praksa". Ta zdravorazumski pristop, če mu lahko tako, namenoma podcenjevalno, rečem, tudi bibliotekarstvu in njegovemu razvoju (ki vključuje tudi več raziskovalnega dela) naredi veliko škode. Bibliotekarstvo je uporabna, kar pomeni "praktična" dejavnost. To pomeni, da lahko zelo hitro in pogosto se to tudi počne, zanemari teorijo, oz. se jo obravnava kot nekaj za bibliotekarstvo nepomembnega. A vendar po drugi strani vemo, da brez poznavanja teorije, to je teoretičnih izhodišč določenega raziskovanja, tudi samo raziskovanje praviloma sploh ni mogoče.

Zaradi teh težav bi besedo teorija zamenjali z izrazom paradigma, ko govorimo o raziskovanju, ki se uporablja tudi v svetovnem bibliotekarstvu. Kaj je paradigma? Izraz je uveljavil pred tremi leti umrli Th. Kuhn s knjigo *Struktura znanstvenih revolucij* (*The Structure of the Scientific Revolution*) tiskano že davnega leta 1962. Teorije, napisane v knjigi, so vplivale ne samo na zgodovinarje, sociologe, filozofe in druge raziskovalce znanosti, temveč na vse raziskovalce, ter sprožile diskusije, katerih odmev čutimo še danes. Prodali so več kot milijon izvodov knjige in prevedena je v nešteto jezikov, pred kratkim tudi v slovenščino (Kuhn, 1998). Osnova njegovega dela je, da znanost ni počasno, kumulativno nabiranje znanja, temveč gre za niz počasne rasti, ki jo prekine intelektualno nasilna revolucija. V teh revolucijah, kot pravi Kuhn, "en konceptualni pogled na svet zamenja drugi". Nato se znotraj tega novega konceptualnega pogleda začne nov krog kumulativnega nabiranja znanja.

Th. Kuhn je v svojem delu *Struktura znanstvenih revolucij* za označbo teh sprememb uvedel pojem paradigma. Paradigma je torej tisto, kako določena stroka vidi svoj svet, svoje naloge, svoj predmet. Nekateri označujejo pojem paradigme s terminom "teoretična perspektiva", ter s tem povežejo oz. bolje označijo pomen paradigme s pojmom teorija. S paradigmo se misli na tiste predpostavke in domneve neke znanstvene skupnosti in področja, ki ne zahtevajo nikakršnega preverjanja in ki služijo kot primer oz. vzorec pri postavljanju znanstvenih vprašanj o nekem delu realnega sveta (s katero se ukvarja) in iskanju odgovorov na ta vprašanja s pomočjo raziskovalnega dela. Z različnimi paradigmi mislimo na različne vzorce raziskovanja oz. odnosa

do realnosti, s katero se ukvarja neka disciplina. Razlike med paradigmi so torej razlike glede postavljanja raziskovalnih problemov in glede uporabljanja raziskovalnih metod pri reševanju teh problemov. Seveda pa je za razumevanje in pojasnitev teh razlik potrebno poznati tudi ozadja, torej tiste ključne predpostavke posamezne paradigme, ki služijo kot vzorčni primer oz. referenčne točke za delovanje raziskovalcev. Paradigma, ki stoji v ozadju konkretnega raziskovanja in uporabljenih metodoloških postopkov, je v bistvu vsebovana v teoretičnem izhodišču raziskovanja (Toš, Hafner-Fink, 1998, str. 22).

Pomembne so tudi Kuhnove opredelitve znanstvenega področja (ang. *scientific speciality*) kot mreže ljudi, ki delajo na enakem naboru raziskovalnih vprašanj, uporabljajo enake metode in navajajo isto znanstveno literaturo. Raziskovalci, ki delujejo znotraj istega znanstvenega področja, praviloma veliko več komunicirajo med sabo kot z raziskovalci na drugih področjih in se tudi pričakuje, da bodo navajali veliko več dela tistih, ki delujejo na istem področju, kot tistih zunaj njega. Znanstvena področja lahko torej razumemo kot mreže komuniciranja. Osnovni element znanstvenega komuniciranja pa je navajanje objav raziskovalnega dela, opravljenega na določenem znanstvenem področju ali na drugih, z njim povezanih področjih. Zato je tudi tako pomemben element znanstvenega raziskovanja objavljane raziskovalnih rezultatov, k čemer se bomo še vrnil.

Za razvoj posamezne znanosti je odločilno obdobje, ko nastane njena prva resna znanstvena paradigma. Obdobje pred tem Kuhn imenuje predparadigmatsko. Za predparadigmatsko obdobje so še posebno značilne pogoste in poglobljene debate o legitimnih metodah, problemih in standardu rešitev, čeprav z njimi bolj določamo šole, kot dosegamo soglasja. Paradigmatska raziskovalna področja naj bi vsebovala že zaokroženo celoto predpostavk, prepričanj, teorij, modelov in raziskovalnih dosežkov, ki skupaj dajejo neko vrsto koherence ali enotnosti znanstvenemu raziskovanju. Raziskovalna tradicija vsebuje vrsto specifičnih teorij, katere ga istočasno predstavljajo in določajo in ločijo tudi od drugih raziskovalnih področij.

Nekatera razumevanja so omejila paradigmo le na naravoslovne znanosti in postavljala večino humanističnih in družboslovnih ved v predparadigmatsko obdobje. Vendar pa gre verjetno za poenostavljanja, ali celo poskuse, s katerimi bi naredili gradacijo med vedami. Kuhnov pojem paradigme namreč vključuje dokaj zaključen pojem znanstvene teorije, ki je zgrajena na podlagi znanstvenih zakonov. Toda trditev, da dejavnosti, ki jih raziskujeta humanistika in družboslovje, tega ne zmoreta, saj gre za fenomen človeka in njegove zmožnosti anticipiranja družbenih in zgodovinskih teženj, čemur sledi iskanje različnih alternativ, danes težko zagovarjamo. Problem je bolj v tem, da predmet

raziskovanja pogosto preoblikuje človek sam in da se zato raziskovanje mora hitreje prilagajati in preoblikovati.

Na področju iskanja informacij (*Information retrieval* - IR) tako D. Ellis (1998) poudari osnovno razliko med paradigmatiskim in neparadigmatiskim področjem raziskovanja. Ta naj bi bila merljiva z indikatorji, kot so na primer :

- Uporaba učbenikov - paradigmatško področje uporablja predvsem učbenike za poučevanje in vstop oz. seznanjanje s področjem (neparadigmatška tega nimajo), in
- Odnos do zgodovine področja in uporaba literature - na paradigmatškem področju raziskovalci niso posebno zainteresirani za zgodovino področja, in se ima za neprimerno uvajati študente v zgodovino področja ali mu predstavljati zastarele raziskovalne rezultate, modele ali metode. Na neparadigmatških področjih se poučuje zgodovina področja in študente vzpodbujajo k proučevanju tudi zastarelih objav, modelov in metod.

Na osnovi povedanega se lahko vprašamo: Ali obstaja paradigma v bibliotekarstvu? Večina avtorjev odgovori na to vprašanje pozitivno in meni, da obstajajo teoretična izhodišča za raziskovanje na področju knjižničarstva. Ta izhodišča pa niso enotna, kar je tudi razumljivo.

Po mnenju nekaterih in s temi bi se tudi strinjal, je bibliotekarstvo prav danes v položaju, ko obstaja fundamentalni konflikt dveh paradigem, med bibliotekarstvom kot storitveno dejavnostjo (servisom) in informacijsko paradigmo. V bibliotekarstvu naj bi torej obstajal temeljni konflikt med dvema paradigmama: med knjižnično storitveno paradigmo in informacijsko paradigmo, ki bi ga lahko razložili ali celo dali kot klasični Kuhnov primer znanstvenih revolucij, spopadov med različnima paradigmama v raziskovanju.

Storitvena paradigma naj bi bila tradicionalen pristop h knjižničarstvu in njegovim nalogam, postavljena okoli bralcev/uporabnikov, ki razume knjižničarstvo kot obliko javne storitve. Informacijska paradigma pa naj bi bila sodoben pristop h knjižničarstvu, postavljen okoli centralnega pomena informatike in sodobne tehnologije, povezan s pojavom in uveljavljanjem virtualne/digitalne/elektronske knjižnice.

Toda ali je novo sodobno tudi vedno boljše? Vrednost in prednost novega ni in ne more biti le v tem, da je novo in sodobno. Kljub relativno velikemu obsegu raziskovanja znotraj informacijske paradigme le-tej ni uspelo dokazati, da je v knjižničarstvu treba opustiti staro servisno/storitveno paradigmo. Prej nasprotno. Vse bolj se nam kaže, da je pojem informacija, kot se je začel uporabljati v knjižničarstvu in informacijski znanosti, pravzaprav neustrezen, neprimeren in predvsem površen. Žal s(m)o ostali osamljeni tisti, ki opozarjamo na to, da je izraz informacija v knjižnici praviloma površno uporabljan. Nič ni

narobe, če si s tem želimo olajšati komunikacijo in uporabljamo krajšo pot oz. izraz. Toda problem nastane, če pozabimo, zakaj ta izraz uporabljamo tako površno ter poenostavljeno in začnemo v knjižnicah misliti, da v resnici posredujemo informacije. Običajno rečemo »V knjižnici je veliko informacij«. A vendar v knjižnici sploh ni informacij. Le potencialno je v knjižnici veliko informacij. Namreč, samo bralci, uporabniki knjižnic, lahko s pomočjo knjižničnega gradiva, tudi s pomočjo knjižničarjev, iz podatkov ustvarijo informacije (povzeto po: Kling, 1999:73)

Drugi bibliotekarski strokovnjak v svojem kratkem, a izjemno zanimivem pregledu zgodovine izrazoslovja v bibliotekarstvu, ugotovi, da je izraz informacijsko delo (*information*) zamenjal izraz referenčno delo (*reference*) pod vplivom računalnikov, saj je zvenelo bolj sofisticirano in modno (Shapiro, 1995), ne da bi za tem stala kakšna posebna vsebinska sprememba iste dejavnosti.

Zato se zdi, da nova paradigma – virtualne/digitalne/elektronske knjižnice v osnovi niti ni tako v nasprotju s tradicionalno knjižničarsko paradigmo. Slednja namreč že ima v svoji osnovi uporabnika, njegove potrebe in način uporabe knjižnice. Vse pa kaže, da te paradigme ni potrebno spreminjati, ampak le nadgraditi z novimi tehnološkimi dosežki. Res pa je, da uporaba informacijske tehnologije tako fascinira in navdušuje, da v knjižnicah pogosto pozabljamo, da gre le za tehnično podporo osnovnemu delu knjižnice in ne za nekaj, kar ima samo po sebi osnovni namen. »Vsi sodobni tehnični pripomočki so samo pomagalo knjižničarju in bralcu, ne pa bistvo knjižnice,« sta tako jedrnato in razumljivo zapisala dva slovenska bibliotekarja (Urbanija, Nirdorfer, 1997). Žal iz različnih vzrokov ta opozorila pogosto ne dosežejo svojega namena.

Razumljivo je, da se tisti, ki imajo odpor do informacijske tehnologije in tako tudi do nove prevladujoče informacijske paradigme, toliko bolj oklepajo oz. navdušujejo nad uporabo klasičnih raziskovalnih metod. To pa tudi ni vedno najbolje. Seveda moramo dati vse priznanje sodobni informacijski tehnologiji kot pomoči pri vsakdanjem delu kot pri raziskovanju, vendar ne smemo dovoliti, da nam ta zamegli osnovno delo in naloge in se nam postavi kot najpomembnejši del knjižničarstva. Ta dilema je razvidna tudi pri uporabi različnih raziskovalnih metod. Če drži Ortegov hipoteza (v knjigi *Upor množic*¹), da se danes z znanostjo in raziskovanjem lahko ukvarja vsak in ni vzroka, da ji ne bi verjeli, pa se moramo vprašati, kaj je tisto, kar loči znanstveno raziskovanje od zdravorazumske prakse na nivoju zbiranja podatkov in njihove obdelave v informacije, znanja. Predvsem gre za pravilno uporabo raziskovalnih metod.

1 Ortega Y Gasset J. (1983). *Upor množic*. Ljubljana. Slovenska matica. Str. 110-117

2.2. Raziskovalne metode

Raziskovalne metode imajo poleg raziskovalne paradigme pomembno vlogo pri znanstvenem raziskovanju. Raziskovalne metode v bibliotekarstvu se razlikujejo med sabo, predvsem glede na način zbiranja podatkov. Okvirno jih lahko razdelimo na empirične, eksperimentalne, kvalitativne in zgodovinske raziskovalne metode, ki praviloma določajo tudi tip raziskave.

Kot najpogostejša metoda v bibliotekarstvu se kaže določen tip empirične družboslovne raziskave, ki jo poznamo pod ameriškim izrazom *survey research*. Pri tej raziskovalni metodi zbiramo podatke na empirični način, običajno z različnimi oblikami ankete in potem dobljene rezultate analiziramo z bolj ali manj sofisticiranimi statističnimi metodami.

Popularnost tega tipa raziskav je značilna za večji del družboslovja in zato tudi ni nenavadno, da je pogosta tudi v bibliotekarstvu. Svojo popularnost dolguje relativno enostavni in velikokrat preverjeni metodologiji, ter dostopnosti različnih statističnih paketov, ki nam omogočajo enostavno analizo dobljenih podatkov. Ob izdelani paradigmi oz. teoretičnih izhodiščih, iz katere izhajajo jasne hipoteze, je tako vedno moč dobiti uporabne podatke, ki nam pomagajo osvetliti določen problem.

Bibliometrijske analize revij s področja knjižničarstva, najbolj kažejo na veliko prevlado teh raziskovalnih metod. Rezultati teh analiz za področje specialnih knjižnic, kažejo, da je dve tretjini objavljenih raziskovalnih rezultatov, dobljenih in interpretiranih s takšnimi empiričnimi raziskovalnimi metodami (Dimitroff, 1995). Nekatere druge analize dobivajo še višje odstotke, kar je odvisno tudi od metodologije, zajetega področja in časovnega obdobja. Tako je ta tip raziskave zamenjal nekoč (pred dvajset in več leti) prevladujoče zgodovinske metode, ki so jih uporabljali tisti bibliotekarji, ki so še raziskovali in svoje raziskovalne rezultate objavljali (primerjava je v: Powell, 1999).

V zadnjem desetletju pa ima velika uporaba empiričnih metod tudi svoje ogorčene kritike, ki poudarjajo, da nam tako zbrani podatki odkrivajo le en, manjši del resničnega dogajanja in da je uporabnost tako dobljenih podatkov majhna. Ti kritiki se bolj ogrevajo za kvalitativne metode raziskovanja, ki postavljajo tudi raziskovalca v drugačen položaj. Tudi v bibliotekarstvu v zadnjih letih lahko sledimo temu trendu. Kot tudi drugje v družboslovju se tudi v bibliotekarstvu pojavlja določen odpor do kvantitativnih raziskovanj in tako gredo nekateri avtorji v drugo skrajnost in kvalitativne metode postavijo v celoti nad kvantitativne (Powell, 1999). Zato tudi predvidevajo, da bodo kvalitativne raziskovalne metode (predvsem tiste bolj sofisticirane) kmalu zamenjale kvantitativne metode, kot prevladujoče v raziskovanju na področju knjižničarstva. Predvsem naj bi bile tudi bolj primerne zaradi narave področja.

Toda tudi kvalitativno raziskovanje ima svoje omejitve, ki jih pogosto preveč navdušeni pristaši radi zanemarijo in/ali ugovore preveč zlahka zavrnejo. Največje omejitve nastajajo zaradi prevelike vpletenosti oz. premajhne distance, ki jo ima lahko pri takem raziskovanju raziskovalec do predmeta raziskovanja. Kvalitativno raziskovanje ne posega po standardiziranih postopkih zbiranja podatkov. Raziskovalec, ki uporablja te metode, v raziskavo ne vstopa z vnaprej določenimi in dokončno opredeljenimi pojmi, koncepti in merskimi instrumenti. Raziskovalec naj bi bil predvsem odprt, komunikativen in njegovo delovanje naj ne bi bila tipična pozicija raziskovalca, ki opazuje predmet svojega raziskovanja kot objekt, temveč naj bi bil njegov (aktivni) del in udeleženec.

To bi najboljše ponazorili s konkretnim primerom. Pogosto uporabljena kvalitativna metoda je študija primera. Gre za raziskavo, v kateri je en konkretni primer predmet raziskave. To je lahko v knjižničarstvu npr. posamezna knjižnica, opis njenega delovanja. Takšen primer je izčrpno opisan in obdelan z vidikov, vse to pa daje osnovo za nadaljnje analize, razvitje hipotez in teorij. Nedvomno zelo pomembna metoda za vsako znanstveno raziskovanje, saj omogoča tudi že omenjene zelo pomembne sekundarne analize. Vendar je takšno raziskovanje, če ni dovolj reflektirano, (kar ni enostavno takrat, ko ga opravlja nekdo, zaposlen v isti knjižnici), brez trdnih in jasnih izhodišč, pravzaprav kontraproduktivno. Dobimo lahko rezultate, ki so za nadaljnje raziskovalno delo zelo težko uporabni, saj raziskovanje – študij primera, ni bilo opravljeno kot sistematično odkrivanje problemov, temveč bolj kot sistematično skrivanje problemov.

Možno je, da se oba pristopa k raziskovalni metodi, kvantitativni in kvalitativni, razlikujeta v bistvu že v osnovni paradigmi in ne samo glede temeljnih pravil in raziskovalnih metod, o čemer smo že govorili. Vendar, če teh osnovnih paradigmatičnih razlik ni, tudi ni ovir, da bi na različne načine kombinirali obe metodi.

Razlikujeta pa se tudi po načinu raziskovanja. Kvalitativne metode so bolj značilne za individualno raziskovanje, raziskovanje posameznikov in ne za raziskovanje v okviru raziskovalnih skupin.

2.3 Način raziskovanja

Individualno delo v naravoslovju in biomedicini danes praktično ne obstaja. Vse raziskovalno delo je rezultat skupinskega dela. To je razvidno tudi iz objav, saj praktično ni več objav raziskovalnih rezultatov s teh področij, ki bi jih podpisal le en avtor. Vzrok večavtorstva naj bi bil predvsem preobilje informacij.

Nekateri avtorji sicer opozarjajo še na druge vzroke - način financiranja sodobnega znanstvenega dela in vse pogostejše merjenje uspešnosti raziskovalnega dela na osnovi objavljenih del. Vendarle so le-ti sekundarni.

Večina raziskovalnega dela v družbenih in humanističnih vedah pa se opravlja individualno. Po mnenju nekaterih raziskovalcev je vprašanje preobila informacij podobno aktualno kot pri naravoslovnih in biomedicinskih vedah.

Raziskovanje kot dejavnost to preobilo nekako ogroža in dela veliko težje. Namreč, pred vsakim novim raziskovanjem je treba preveriti podatke o do takrat opravljenih raziskavah na istem področju, kar pa postaja vse težje. Posebno pri interdisciplinarnem raziskovanju, ki zajema več ved (kot je bibliotekarstvo), je ta problem še večji. Posamezni raziskovalec enostavno ne more slediti vsem informacijskim virom, ki jih pri svojem raziskovalnem delu potrebuje. Če kdo želi in stremi k temu, da bi obvladoval posamezno znanstveno področje, mora tudi dobro poznati in spremljati vse raziskovalno delo, ki se na tem področju opravlja. Za to, kako poglobljeno in široko mora to znanje biti, seveda ne obstaja nikakršno splošno pravilo. Toda zahteve so jasne in to pomeni, da mora posamezni raziskovalec brati in spremljati objave raziskovalnih rezultatov. Velik del njegovega časa je posvečen tej dejavnosti. Obseg le-tega pa je spet odvisen od obsežnosti in raziskovalnega področja. Specializacija je po drugi strani odgovor na preobremenjenost z informacijami (Wilson, 1996).

Del odgovora na ta problem je v timske (skupinske) delu. Vendar se skupinsko delo v naravoslovju in biomedicini razlikuje od tistega v družboslovju in humanistiki. V naravoslovju gre bolj za obvladovanje velikega števila podatkov in njihovo predelavo v informacije, raziskovalne rezultate. V družboslovju je takšnega skupinskega dela manj. Bolj pomembno je sodelovanje, tudi interdisciplinarno, med različnimi ožje specializiranimi strokovnjaki, ter sodelovanje med strokovnjaki iz različnih okolij in generacij.

2.4 Objavljanje

Raziskovalcu mora biti jasno, zakaj izvaja določeno raziskavo in kaj skuša z njo doseči. Zbrane podatke in dosežke objavi. Če z rezultati raziskovalnega dela ne seznanj nikogar, ne moremo reči, da je raziskovalno delo res opravljeno. Osnovna značilnost znanstvenega raziskovanja kot informacijskega procesa, ki ga pogosto označimo kot proces znanstvenega informiranja in komuniciranja, je v mediju, oz. načinu, kako poteka. Ta praviloma poteka prek objavljanja znanstvenih rezultatov, ki so omogočali preverljivost in ponovljivost raziskovanja ter s tem tudi zanesljivost in resničnost dobljenih rezultatov.

Rezultatov ni mogoče preveriti, če niso objavljeni.

Izvedba raziskave ima tudi svoje faze, od operacionalizacije postavitve predmeta raziskave, problema in t.i. hipotez, prek zbiranja podatkov, vrednotenja in analize. Vendar je pomembna faza raziskovanja in zato, ker je zadnja, tudi najpomembnejša, tudi objava dobljenih rezultatov oz. podatkov.

Objave so lahko različne. Knjige so danes v znanostih običajne, prav tako učbeniki ali retrospektivna razmišljanja o tem ali onem vidiku. Revije nam danes dajejo boljši pregled opravljenega raziskovalnega dela na določenem področju, ki ga pokrivajo. Strokovne revije služijo kot osnovni kanal za posredovanje raziskovalnih rezultatov. Prav tako odražajo stanje stroke.

V sedemdesetih letih je bilo na osnovi različnih analiz, praviloma, a ne izključno z bibliometrijskimi metodami, objavljeno kar veliko kritičnih besedil o kvaliteti člankov v bibliotekarskih revijah. Tudi v Sloveniji smo objavili takšno analizo (Popovič, Ambrožič in Južnič, 1984). Osnovne ugotovitve so bile prej negativne kot pozitivne. Knjižničarstvo se je prek bibliotekarskih revij kazalo kot nerazvojno orientirano, nereflektirano in predvsem brez trdne raziskovalne osnove. Tako je Danton (1976) napisal, da bodo omejitve poklica ostale, vse dokler ne bodo razrešeni fundamentalni problemi in ne bodo edini odgovori na ta vprašanja članki o tem, »kako dobro delujejo naše knjižnice«.

Dva novejša primera bibliometrijske analize revij s področja knjižničarstva v Avstraliji (Haddow, 1997) in v Španiji (Cano, 1999), nam lahko pomagata pri razumevanju problemov raziskovalnega dela v bibliotekarstvu. Te podatke lahko primerjamo tudi z analizami člankov, objavljenih v reviji Knjižnica v različnih časovnih obdobjih, ki so bile opravljene v letih 1998 in 1999. Žal so te analize pokazale na izrazito odsotnost objav raziskovalnih rezultatov. Zaradi tega imajo tudi avtorji relativno veliko citatov na rezultate raziskovalnega dela, opravljenega v svetu, saj se ne morejo opreti na raziskave s področja knjižničarstva, opravljene v Sloveniji. Če pa so že objavljeni raziskovalni rezultati, gre praviloma za rezultate manjših mnenjskih raziskav, ali deskripcijo določenih dejavnosti oz. knjižnic.

Španija je veliko bolj podobna Sloveniji, kar kaže na določene skupne značilnosti knjižničarstva in bibliotekarstva v Evropi. Imajo samo dve strokovni reviji. Dilema med poklicno in raziskovalno usmeritvijo je tako v Sloveniji očitna in ne razrešena. Empirične metode se pojavijo le v eni tretjini objav, prevladujejo članki z opisom knjižničnih storitev, študija znanstvenih komunikacij in iskanja informacij (*Information retrieval*).

Avstralija je očitno zelo pod vplivom ZDA in ima veliko število bibliotekarskih revij, kjer se objavljajo besedila, ki so rezultat raziskovalnega dela v bibliotekarstvu. V Avstraliji obstaja veliko število bibliotekarskih revij (cca.

50), vendar so praviloma vse nerecenzirane. Po mnenju raziskovalke (Haddan G.) jih je veliko preveč, kar lahko vpliva tudi na kvaliteto objav. Kvaliteta raziskovanja pa naj bi bila nizka v primerjavi z drugimi področji.

Zanimiva je tudi analiza mednarodnih revij z ožjega področja specialnih knjižnic. Specialna knjižnica posreduje uporabnikom:

1. primarne dokumente ter
2. strokovne in znanstvene informacije z določenega ožjega ali širšega strokovnega ali znanstvenega področja.

V marsičem se razlikuje od drugih tipov knjižničarstva, po drugi strani pa je specialno knjižničarstvo pomembno za vse knjižnice, ker v marsičem prvo uvaja in testira nove rešitve.

Analiza je zajela naslednje:

1. Kaj objavljajo specialni knjižničarji v strokovnih revijah?
2. Katere vire navajajo?
3. Kakšen delež člankov objavlja raziskovalne rezultate?
4. Kdo raziskuje in kako?

Poleg tega so v analizi zbrani tudi nekateri drugi bibliometrijski podatki o objavljenih člankih, s katerimi je lažje primerjati članke s tega področja, s članki z drugih področij bibliotekarstva in informacijskih znanosti (*Librarianship and information science* - LIS). Analiza objav s področja specialnega knjižničarstva v ZDA, opravljena na podatkih o objavah v letih 1993 in 1994, je pokazala, da je le 20% objav rezultatov raziskovalnega dela, da je raziskovanje opravljeno z manj sofisticiranimi metodami, kot velja za knjižničarstvo in informacijske znanosti v celoti in da se praviloma poroča o aplikativnih raziskavah (Dimitroff, 1995).

Že tako skromno raziskovanje pa je večinoma opravljeno v specialnih knjižnicah na univerzah in nekaj v specialnih knjižnicah s področja medicine. Ta področja specialnega knjižničarstva sicer prevladujejo pri avtorjih vseh člankov. Podobne rezultate smo dobili tudi ob analizi Zbornikov posvetovanj sekcije za specialne knjižnice v Sloveniji (Žitnik, Maršič in Južnič, 1998)

SLA (Special Libraries Association) načrtno spodbuja, tudi s finančnimi sredstvi, raziskovalno delo svojih članov (Ertel, 1998). Specialno knjižničarstvo se torej lahko razvija le, če bo del svojih virov (resursov) preusmerilo v raziskovanje. Specialni knjižničarji morajo izkoristiti vse svoje možnosti in prispevati k razvoju specialnega knjižničarstva s svojim sodelovanjem pri raziskovanju.

Ali je možno nekatere izkušnje iz sveta tudi relativno hitro prenesti v Slovenijo? To nam lahko pove le prihodnost, ki pa jo lahko oblikujejo predvsem sami knjižničarji.

3 Prihodnost

Pomen raziskovalnega dela v bibliotekarstvu je torej predvsem v tem, da utemeljuje in podpira stroko in njen razvoj. Vendar ima več raziskovalnega dela pri tistih, ki poklicno delujejo na tem področju, še dodaten pomen. Bolj uveljavljene stroke so si zgradile tudi več ustanov, v katerih delujejo raziskovalne skupine. Zaradi specifičnosti stroke v bibliotekarstvu tega praviloma ni. Zato je toliko bolj pomembna večja angažiranost in pripravljenost samih knjižničarjev za raziskovalno delo. Knjižničarji sami morajo nadomestiti te ustanove. Ni enostavno napovedati, kako se bo to zgodilo in kakšne možnosti imamo v Sloveniji za več raziskovanja na področju bibliotekarstva, v razmerah, ko tudi v bolj razvitih deželah tožijo, da ni pravih pogojev za razmah raziskovalnega dela.

Raziskovalno delo v bibliotekarstvu pravzaprav nikjer, razen v ZDA, ni tako razvito, kot bi si sami bibliotekarji želeli oz. bolje rečeno, kot bi ga potrebovali. Tudi v Veliki Britaniji kot bibliotekarsko zelo razviti državi, opozarjajo, da ga je premalo in da bližnja bodočnost ne obeta boljših časov (Goodall, 1998).

Knjižničarstvo seveda ni uniformirano. Obstajajo različna dela in opravila in obstajajo različni tipi knjižnic, ki se med seboj razlikujejo predvsem glede na storitve, ki jih opravljajo za svoje uporabnike. Vendar pa imajo knjižnice le nekaj skupnih izhodišč in načinov dela. Raziskovanje nedvomno spada med ta izhodišča. Brez raziskovanja stroka ne bo mogla napredovati, kar se bo odražalo tudi na kvaliteti dela in statusu zaposlenih.

Gorman tako trdi, da mora biti raziskovanje na področju bibliotekarstva predvsem usmerjeno k reševanju tekočih in aktualnih problemov poklicnega delovanja in ne imeti le filozofski ali zgodovinski značaj. Takšno aplikativno raziskovanje pomeni tudi za raziskovalce-knjižničarje, ki delujejo v bolj akademskem okolju, da "imajo prst na utripu dejanskega dogajanja" (Gorman, 1999). Sicer ima kdo lahko tudi osebne interese za raziskovanje v manj aplikativnih področjih, vendar je posebno pri izobraževanju bibliotekarjev bistveno proučevanje aplikativnih tematik. To pomeni, da morajo tisti, ki vodijo to izobraževanje, istočasno tudi izvajati aplikativne raziskave.

Večina avtorjev se namreč strinja, da ima formalno izobraževanje knjižničarjev bistveno vlogo pri uvajanju in poznavanju raziskovalnega dela in še posebej

raziskovalnih metod v bibliotekarstvu. Zato je začetek znanstvenega raziskovanja vedno v izobraževanju.

Vendar to ni tako enostavno, kot je videti na prvi pogled. Budd opozarja, da že pri poučevanju o raziskovalnem delu v bibliotekarstvu prihaja do težav zaradi nerazumevanja besedišča, ki ga uporablja tako bibliotekarsko, kot raziskovanje s področja informacijskih znanosti (Budd, 1999). Meni, da prihaja do določenega lingvističnega prepada med jezikom, ki ga uporabljajo profesorji, in tistim, ki ga uporabljajo študentje. Besede ali pojmi, ki imajo določen in jasen pomen v bibliotekarstvu in širše v informacijski znanosti, imajo lahko popolnoma drug pomen, ki izhaja iz vsakdanjega življenja oz. je splošno sprejet. Študentje so pogosto pod vplivom slednjega.

Verjetno je zaradi tega znanstveno raziskovanje praviloma bolj predmet podiplomskega izobraževanja, ko teh in podobnih težav v razumevanju in komunikaciji ni več. Uveljavitev podiplomskega izobraževanja lahko močno spodbudi raziskovanje v knjižničarstvu in posledično kvaliteto in status poklica. V Sloveniji smo to že lahko zaznali z uspešnim izrednim študijem bibliotekarstva na Oddelku za bibliotekarstvo Filozofske fakultete, ko so si že uspešni in uveljavljeni strokovnjaki v knjižničarstvu pridobili tudi bibliotekarske diplome.

Drugi pomemben pogoj za uspešno uveljavljanje raziskovanja v knjižničarstvu so **spodbuda in urejeni pogoji za izvajanje raziskovanja** v knjižnicah. Slednje pogoje lahko ločimo na tiste, na katere lahko knjižničarji sami vplivajo, in na tiste, na katere nimajo vpliva. Žal prevečkrat vidimo samo slednje. Potrebno bi bilo z majhnimi primeri začeti z načrtnim, sistematičnim zbiranjem podatkov. Na primer, ne zdi se težko ob klasičnih statistikah uveljaviti tudi redno zbiranje podatkov o delovanju posamezne knjižnice, predvsem o uporabnikih, z določenimi raziskovalnimi metodami. Postaviti bi bilo potrebno samo enotno metodologijo in način.

Seveda s tem nismo izčrpali vseh pogojev in možnosti, ki jih ima raziskovanje v knjižničarstvu. Omenimo lahko še mednarodno sodelovanje, ki je na vseh področjih pomemben vzpodbujevalec raziskovalnega dela. Kot smo videli iz primerov v ZDA, pa imajo pri tem pomembno in v nekem smislu odločilno vlogo poklicna združenja in strokovne revije. Seveda je pozivanje na kopiranje ali prenašanje določenih izkušenj, ki so nastale v drugačnih pogojih vedno tvegana zadeva in se je je treba lotiti z določeno previdnostjo. Toda to ne pomeni, da ni vredno te rešitve tudi preizkusiti in prilagajati drugačnim razmeram.

Predvsem pa se moramo zavedati, da izkušnje tudi na področju knjižničarstva ne morejo nadomestiti sistematičnega raziskovalnega dela.

4 Literatura

- Budd, J.M. "Semantic and Epistemological Elements of the Teaching of Research in LIS." *Journal of Education for Library and Information Science*, 40 (1999) 1
- Budd, R.W. "A New Library School of Thought." *Library Journal*, 117 (1992) May : 44-47.
- Cano, V. "Bibliometric Overview of Library and Information Science Research in Spain." *JASIS*, 50 (1999)8: 675-680.
- Danton, J.P. The Library Press. *Library Trends*, 25 (1976) : 153-176 (citirano po Haddan G., 1997).
- Dimitroff, A. "Research for Special Libraries: A Quantitative Analysis of the Literature." *Special Libraries*, (1995) Fall : 256-264.
- Ellis, D. "Paradigms and research tradition in information research." *Information services & use*, 18 (1998): 234-241.
- Ertel, M. "Looking outside: Research with a View toward Libraries." *Information Outlook*, (1998) Aug : 10-11.
- Goodall, D. "Research activities and UK public libraries: past imperfect, future tense." *Library Management*, 19 (1998) 8: 459-468.
- Gorman, G.E. "The Future for Library Science Education." *Libri*, 49 (1999): 1-10.
- Haddan, G. "The Nature of Journals of Librarianship: A Review." *LIBRES*, 7 (1997) URL <http://mirrored.ukoln.ac.uk/lis-journals/libres/libres/libre7n1/haddow.html>
- Kling, R. "A brief introduction to social informatics." *Canadian Journal of Information Studies*, 23 (1999): 50-85.
- Kuhn, T. *Struktura znanstvenih revolucij*. Ljubljana, Krtina. 1998
- Palmer, C.L. . "Information Work at the Boundaries of Science: Linking Library Science to Research Practices." *Library Trends*, 45 (1996) 2: 165-191.
- Popovič M., Ambrožič M. & Južnič, P. "Nekaj značilnosti razvoja slovenskega knjižničarstva v novejšem obdobju." *Knjižnica*, 28 (1984)3-4 : 167-198.
- Powell, R.R. "Recent Trends in Research: A Methodological Essay." *Library and Information Science Research*, 21 (1999)1 : 91-119.
- Shapiro, F.R. "Coinage of the Term Information Science." *JASIS*, 46 (1995) 5 : 384-385.
- Smith, J.T. "Meta-Analysis: The Librarian as a Member of an Interdisciplinary Research Team." *Library Trends*, 45 (1996)2 : 265-270.
- Toš, N., Hafner-Fink M. *Metode družboslovnega raziskovanja*. Ljubljana, FDV, 1998
- Urbanija, J., Nirdorfer, M. "Izzivi, bojazni in pričakovanja." *Knjižnica*, 41 (1997)2 3 : 9 16.

Wilson, P. "Interdisciplinary Research and Information Overload." *Library Trends* 45 (1996)2 : 192-203.

Žitnik, T., Maršič M. & Južnič P. "Bibliometrična analiza avtorjev člankov in citirane literature v zbornikih referatov s posvetovanja sekcije za specialne knjižnice." V: N. Češnovar (Ur.), *Sodobne informacijske tehnologije in njihova uporaba v specialnih knjižnicah* (str. 95-111). Ljubljana, NUK 1998